

УДК 1 (091)

DOI: 10.30840/2413-7065.2(71).2019.172252

ПРО ШЛЯХИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИХОВАНОГО ЗАХІДНОГО ДИСКУРСУ В РАДЯНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

Максим КОЦЮБАorcid.org/0000-0001-5576-7004

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ

Анотація. У статті йдеться про способи дослідження радянської філософії. Зазначається про те, що цей феномен, окрім ідеологічно накиннутих сюжетів, містить у собі приховані західні дискурси. Тому наголошено на пошуку «нетрадиційних» історико-філософських методів та засобів дослідження радянської філософії.

Ситуація із дослідженнями радянської філософії не є такою вже й однозначною. З одного боку, ніби й присутня велика кількість історико-філософських студій, присвячених цьому періоду. Проте, з другого – ці дослідження почасти є несистемними, а інколи занадто мемуарними, тобто неінформативними. Можна віднайти багато пояснень цьому, але найголовніше – це витискання такого травматичного досвіду і небажання розставити всі крапки над «і». Тобто радянський період в історії філософії України не дуже розлого тематизований та досліджений, натомість прихований і міфологізований.

Ті дослідження, які наразі маємо, вказують або на відсутність філософування як такого у радянський період, або на присутність в офіційній ідеологізованій філософії прихованого західного дискурсу. Хібною перешкодою є усунення самого феномену «радянська філософія» з корпусу історико-філософських досліджень. Хібною ж іншим є виявлення цього західного дискурсу традиційними історико-філософськими способами й за допомогою узвичаєних засобів. Натомість підтвердження цієї тези потребує більш тонкої філософської оптики та залучення децю інших чи нетрадиційних історико-філософських методів.

Звернення до радянських філософських першоджерел без спеціальної попередньої підготовки радше приховуватиме їхній сенс, ніж відкриватиме його. Цікавішим та евристично перспективнішим виглядає дослідження різного роду архівів, конспектів, нотаток, мемуарів, які можуть вказати на появу того чи іншого поняття, а також його приховування чи маскування у традиційних радянських міфологемах та сюжетах.

Ключові слова: історія філософії; радянська філософія; ідеологія; прихований західний дискурс; «філософська контрабанда»; архіви.

THE WAYS OF INVESTIGATING LATENT WESTERN DISCOURSE IN THE SOVIET PHILOSOPHY

Maksym KOTSIUBA

Candidate of Philosophical Sciences,

senior research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS

Annotation. The article deals with the ways of investigating Soviet philosophy. It is noted that this phenomenon, in addition to the ideological plots, contains latent Western discourses. Therefore, we emphasize the need to search for “non-traditional” historical and philosophical methods and tools for studying Soviet philosophy.

© Коцюба М.

The situation with the research of the Soviet philosophy is quite dubious. On the one hand, there are a large number of historical and philosophical studies devoted to this period. However, on the other hand, these studies are partly unsystematic. Sometimes they strongly resemble memoirs, which makes them uninformative. This can be explained in many ways, primarily – through the repression of such traumatic experience and the reluctance to set the record straight. Due to this, the Soviet period in the history of Ukrainian philosophy is not sufficiently researched. Instead, it is obscure and mythologized.

The available investigations indicate either the lack of philosophizing as such in the Soviet period, or the presence of latent Western discourse in the official ideological philosophy. The first group of studies is erroneous when eliminates the phenomenon of “Soviet philosophy” from the historical and philosophical research. The second group represents a mistake trying to detect this Western discourse using traditional historical and philosophical methods and with the help of customary means. Instead, confirmation of this thesis requires both the use of more precise philosophical optics and alternative historical and philosophical methods.

An appeal to the Soviet philosophical sources without special preliminary training would rather conceal their meaning than reveal it. Researching various kinds of archives, notes, and memoirs constitutes a much more interesting pursuit. Moreover, it has broader prospects for further application. For example, it can trace the origins of concepts, as well as the way of their concealment in the traditional Soviet mythology and plots.

Key words: *history of philosophy; Soviet philosophy; ideology; latent Western discourse; “philosophical contraband”; archives.*

Історико-філософське дослідження певної епохи чи якогось часового проміжку, що локалізований границями держави, міста або й наукової спільноти (інститут, факультет, кафедра тощо), завжди ставить себе в невідоме становище. Це дослідження є компромісом, який тяжіє чи то до екстремального систематизування й схематування, чи до суб'єктування й історії життєвих досвідів (а не понять чи концептів). Обираючи ухил в один із цих екстремумів, історик філософії стає своєрідним заручником свого вибору, і результати його досліджень постають певними візіями чи оповідками. Хоча, з другого боку – а чи може взагалі бути об'єктивне і цілковито повне дослідження чогось?

Загалом дослідження минулого, яким би віддаленим чи наближеним воно не було, має поставати певним досвідом, який дасть можливість краще розрізнити й помічати теперішність. Як би це не звучало, але історія чогось таки

вчить. Чого може навчити тоталітарна радянська, чи «совецька», філософія?

Дослідження сучасних реалій української філософської спільноти має починатися з її генези. Як би кому не подобалось і ними ж замовчувалось, але сучасний український філософський дискурс успадкований від радянського більшою мірою, ніж від модерної української філософії чи якогось давнішого періоду. Звичайно, що не цілковито, але форма – інституційна і владна влаштованість – майже повністю збігається з радянськими відповідниками. «Зрештою, головною ознакою сучасності є те, що спосіб мислення поміняв «наповнення», а форма залишилася незмінною» [8, с. 30]. Можна цю тезу так само й заперечити, вказавши, що основні інституції були і до радянської епохи, адже це було традиційним їхнім облаштуванням. Але в цьому якраз і криється жахлива мімікрія усього радянського. І не тільки у сфері академічної філософії чи науки. Ще додаймо, що багато

видних представників і представниць радянської філософії зараз при справах і при владі (у межах філософської освіти – так точно). На potwierдження цього згадаймо книжку Анни Горак «Сорок соколов», у якій показане успадкування філософської влади від радянського покоління поколінням незалежної України [2].

Отже, питання про сутність чи статус радянської філософії є одночасно показом теперішнього стану академічної філософії в Україні. Тому, безперечно, треба досліджувати цей історичний період. Але як це робити? На перший погляд, це не дуже складне питання для історика філософії, але насправду у собі воно криє багато проблем та перешкод для нього. Часом це доходить до того, що сам феномен цієї філософії не випадає описати ніяк інакше, ніж за допомогою психоаналітичного вокабуляру. Позаяк відсутність системних та ґрунтовних досліджень з історії філософії цього періоду є ніби витисканням минулого травматичного досвіду, що виливається у «нефалоцентричність» сучасного українського філософського дискурсу і призводить до численних неврозів [11]. Це може бути одним із пояснень хворобливості теперішньої української філософії та імпульсом для пошуків виходу з «імпотенції мислення».

Що таке радянська філософія?

Проте повернімося до нашого питання про можливість дослідження феномену радянської філософії. Аби зрушити це дослідження, слід спочатку звизити чи конкретизувати те, що саме будемо вивчати. Або простіше – який феномен маємо досліджувати? «Радянську філософію», яка має свою специфічну предметність та способи її дослідження? Чи «філософію радянської доби» як сукупність

різних філософій у радянських республіках? Якщо ми схиляємося до того, що досліджуваний феномен будемо називати «радянська філософія», то ніби говоримо про певну школу чи традицію (тобто способи улаштування інститутів), про набір певних тем, мову тощо. Якщо ми схиляємося до нейтрального «філософія радянської доби», то усуваємо чи ховаємо із дослідження той момент тотальності та системної ідеологізованості, що, безперечно, найвагомійший для розуміння суті цього феномену. Відверто кажучи, тут слід задуматись, чи можна вважати радянську філософію власне філософією, якщо не зважати на специфічність умов її формування і розгортання. В такій оптиці зосереджуємося на самих лише текстах, злегка звертаючи увагу на тогочасний культурний та політичний контексти.

Отже, більш доцільно та виправдано вживати словосполучу «радянська філософія», що дасть можливість описати (принаймні спробувати) цей складний філософський етап чи відтинок часу. Тим більше, що певна згуртованість методологічна, незважаючи на її суто ідеологічну накинутасть, була присутня. Окрім того, були і своя специфічна філософська мова та словник. Хоча, знову ж таки, питання притомності та науковості (строгості) радянської філософської мови багатьма дослідниками ставиться під величезний сумнів.

Це питання приховано містись у собі ще одну заувагу, яку не можна ігнорувати. Радянська філософія розвивалася («викручувалася») в дуже жорстких ідеологічних та політичних умовах, які безпосередньо впливали на функціонування та творчість філософських спільнот цієї доби. Для деяких дослідників (С. Пролеєв, Р. Кобець, А. Лой та інші)

такий стан справ у радянській державі загалом та академічній філософії зокрема потверджує неможливість вільного мислення, яка є питомою умовою філософування. Це дуже сильна, але почасти справедлива гіпотеза, яка говорить про те, що радянська філософія не була філософією вільною, неупередженою, критичною щодо об'єкта своїх досліджень і самої себе. Це була «фікція філософії» [6]. Вона була служницею не науки, а політичної ідеології. Проте система радянської філософії самовідтворювала-ся як ніколи інтенсивно. Поряд з цими тезами лунає й інша – в радянській філософії були «...особливі лакуни, в межах яких могла існувати філософська думка у «перетвореному» вигляді (як математична логіка, семантика, семіотика, філософія природознавства, врешті-решт, як «критика буржуазної філософії»)» [8, с. 31]. Оці «лакуни» й становлять особливий дослідницький інтерес.

Філософська спільнота за радянських часів була замкнутою в інституційному плані та герметичною в ідейному. Радянський філософ – це людина, яка «жила у цій системі з усією масою умовностей та вимог, які наповнювали її життєвий світ» [6, с. 26]. Саме такий стан справ, коли замовчувався чи не вербалізувався реальний стан справ у філософських спільнотах, є дуже показовим. З одного боку, це унаочнює тоталітарність усередині самої радянської філософії та намагання до самовідтворення такої інституційної чи ідейної улаштованості через продукування «нових» проблем, текстів, персоналій тощо. Така інституційна улаштованість була незрозумілою і закритою для зовнішніх впливів. З другого боку, ця тотальність призводила до такого явища, як прихований західний дискурс, який

ретельно слід було «шифрувати» та кодувати, аби не бути скомпрометованим для офіційної філософської ідеології. Ці ідеї були своєрідною «науковою та інтелектуальною контрабандою» [12, с. 9]. Такі західні ідеї потрібно було не приховати, а сховати їх загалом, що вимагає особливого літературного хисту та інтелектуальної потуги. І оцей момент є чи не найцікавішим та оригінальним, якщо ми збираємось досліджувати феномен радянської філософії.

Радянська філософія й ідеологічний тиск

В принципі, філософування повсякчас було під різного штибу тисками більшої чи меншої інтенсивності. Проте головна ознака, що відрізняє ситуацію радянської філософії від усіх інших, – це майже повна закритість до впливу інших традицій. Ця закритість має суто політично-ідеологічну основу, яка вилилась у тотальний контроль не тільки за «писанням», але й «читанням».

Контроль за «писанням» супроводжувався суворою цензурою й заздалегідь підготовленими тропами, якими слід було рухатися в дослідженнях. Така цензура не була продуктом самої філософської спільноти, тобто деякими неусвідомленими практиками вжитку мови у певних питаннях чи проблемах. А, власне, певна професійна мова й словник є тим, що дає можливість говорити про філософську спільноту як певну традицію. Проте у випадку із радянською філософією ця традиція була штучно створена, позаяк надсилалася «зверху» і мала суто політично-ідеологічну мотивацію. Для деяких науковців це значно спрощувало роботу, і тексти писались із регулярною частотою у великій кількості:

«...філософія була перетворена на якусь подобу богослов'я, що спиралося на сакралізовані тексти «класиків марксизму» і створило бюрократичну мовну культуру» [13, с. 7]. І це створює чимало проблем для дослідження радянської філософії. Ці тексти настільки занурені до контексту, що ідеї та сенс, які в них були, стають дедалі менш зрозумілі з часом. Мова радянської філософії стає «каменем спотикання» для дослідника радянської філософії чи просто читача, адже «...книги радянських авторів справляли враження вимученості, демотивувального «пустослів'я», крізь хащі якого доводилося продиратись, аби надібати одну-дві не найглибші думки, що розлого й нудотно «обсмоктували» на багатьох сторінках воістину абсурдним, наукоподібним жаргонізмом» [3, с. 24]. У такому разі, чи не будь-який текст радянської доби – це закодоване «послання», але ключі до якого втрачено (або принаймні до більшості текстів). Тобто суто текстологічні дослідження радянської філософії не мають великого евристичного значення (принаймні такого, яке можна верифікувати), якщо при їх штудіюванні ми користуємося лише історико-філософською інтерпретацією. Потрібно залучати інші, непрямі, методи та способи – вивчення архівів, інтерв'ювання авторів тощо. Зрештою, і це не може дати повної картини ідей радянських філософів.

Контроль за «читанням» був ще одним видом ідеологічних утисків та заборон. Це було наслідком і фізичного закриття державних кордонів, і створення «ідеологічних інтелектуально-наукових мурів». Все це проявлялось у неможливості вільного пересування на різні конференції чи зібрання за кордон, ввезення книжок, які офіційно були заборонені не тільки для

продажу, але й навіть для читання. Не все можна було читати, і не тільки через те, що багато класики філософської думки не надходило навіть до центральних наукових бібліотек. Але і те, що було, дозволялось читати не усім й завжди ретельно контролювалось, записувалось «хто, що і коли» у бібліотечарські журнали. Це створювало своєрідний ідейний вакуум, що унеможлиблював появу чогось нового й справжньої філософської творчості. Більше того, такий контроль над читанням не давав можливості здійснювати поступ самої марксистської філософії, адже в такій справі потрібен інший погляд чи погляд з іншого боку.

Як бачимо, сама радянська академічна філософія попри те, що була закритою та ізольованою від світу, створювала своєрідну «ідейну контрабанду», «створювала» собі напрямки, в яких «приховано» можна було займатись чимось іншим, відмінним, вільним – філософією. Але звідки взяли ці лакуни? Як діставались заборонені книжки? Зрештою, як ця радянська філософія-покруч могла виникнути?

Стратегії дослідження прихованого західного дискурсу в радянській філософії та їх евристичний потенціал

Якщо якесь філософування і було в радянський період, то маємо уточнити, як воно було пов'язане з філософською традицією, тобто із Заходом. Тут одразу можна ствердити, що радянська філософія за ідейне опертя мала марксизм, який вона потім розробляла та уточнювала відповідно до власних суто ідеологічних потреб. Цю тезу обстоює і обґрунтовує Анатолій Лой, називаючи радянську філософію покручем, і додає, що це «аж ніяк не означає, що за радянських часів у ній не було оригінальних, талановитих

людей. (...) Звичайно, ті ідеї та концепції, які вони розвивали, значною мірою приховували світові тенденції» [6, с. 27].

Цей підхід є, швидше за все, не прямим історико-філософським вивченням текстів, а «детективним» дослідженням приховувань, таємниць, шифрів, кодування, загравань діамату із Заходом, контрабанди, а може, навіть і «піратства». Це перетворює історію радянської філософії деякою мірою на непряму оповідку чи «політичну» соціологію. Радянська філософія створила цілу низку механізмів уникнення, а подекуди й подолання ідеологічних меж. «Радянська філософія була неоднорідною та багатоповерховою, де видиме місце займає радянська марксистська думка – діямат, а попід нею – еретичні способи мислення, різного ступеня *марксистськості*, а також дисидентський антикомунізм» [11, с. 213]. Якщо так розуміти цей феномен, то для його дослідження потрібні дещо інші, нетрадиційні, історико-філософські способи, а міждисциплінарні – на межі соціології та історії філософії.

Найперше, до чого слід звернутися, розпочинаючи таке дослідження, це до оригінальних текстів радянських філософів. Мусимо виявити в них ті лакуни, які пов'язують їх із західним філософським дискурсом. Тобто, по суті, це обернена операція до тієї, яку робили радянські філософи. Як перше завдання, так і друге вимагають сили розуму, неабиякої інтуїції та знання філософської традиції. Це складне завдання передбачає те, що в специфічній мові радянських філософів (яка до того ще рясніє суто ідеологічними сюжетами) ми маємо знайти те, що є суголосним тогочасному західному дискурсу. Оцей радянський покруч маємо «розкрутити», аби побачити, чи є там

щось взагалі таке, що варте історико-філософської уваги загалом і нашого дослідницького завдання зокрема.

Цікавим жанром для такого непрямого історико-філософського дослідження постають мемуари від прямих дівців радянської філософії. До таких, що заслуговують дослідницької уваги, слід віднести такі: «У пошуках невтраченого часу. Нариси про творчу спадщину філософів-шістдесятників» Віталія Табачковського [16], «Трагедія академіка Юринця (Штрихи до історії української філософії радянської доби)» Миколи Роженка [15] і, звичайно ж, «Сорок сороков» Анни Горак [2]. До цієї групи «великих» книжок можна додати цілу низку статей есеїв-мемуарів.

Аби полегшити це завдання і навести відповідну оптику, при нагоді стануть різноманітні архіви, нотатки, чернетки, конспекти, які коментують і роблять наявними інші контексти. Причому дослідницький інтерес становлять не тільки «авторські» роботи, але й «товаришів по цеху». Для обґрунтування такої дослідницької стратегії можемо звернутися до Марини Ткачук, яка досліджувала питання архівів вітчизняної академічної філософії: «...щоб спроби осмислення не вилилися у чергове «конструювання» реальності, такого собі «теоретизування» щодо феномену радянської філософії, варто усвідомити й необхідність їх уgruntування на історико-філософських дослідженнях, що потребують спеціальних архівних студій і залучення великого розмаїття джерел – не тільки питомо філософських» [18, с. 36]. Єдине питання тут виникає: чи існують ці архіви (приватні чи в наукових бібліотеках)? Зважаючи на характер інституту радянської філософії, не випадає говорити про наявність великої

кількості архівів відомих свого часу філософів, факультетів, відділів, кафедр. Тому при нагоді можуть стати різні конспекти лекцій, семінарів відомих «одіозних» для того часу академічних філософів, які були записані студентами чи аспірантами.

Коли ми говоримо про прихований західний дискурс, то маємо дослідити шляхи його «контрабанди». Для цього найперше маємо дослідити бібліотечні фонди на предмет наявності тих чи тих книжок (оригіналів чи перекладів), фахової періодики тощо. І це можна зробити з огляду на бюрократичну скрупульозність бібліотечних описів та документації. Це дасть змогу встановити перелік того, що «дозволялось» читати, а далі шукати, як могли ці сюжети, які присутні в текстах радянських філософів у вигляді «прихованих ідей», потрапити до них для штудіювання.

На закінчення варто сказати, що системних та розлогих досліджень феномену радянської філософії поки немає. На жаль. Хоча сучасний філософський дискурс рясніє дослідженнями радянської філософії у найрізноманітніших формах: книжки (мемуари, спогади, підручники), статті, збірки різних дискусій та круглих столів. Писалися і пишуться вони як безпосередніми учасниками радянського філософування, так і дослідниками, які мають опосередкований стосунок (учні) або взагалі не мають ніякого стосунку до того періоду. Однією загальною рисою усіх цих розвідок є те, що вони побудовані на особистій співучасті, яка має двоякий характер: заперечення радянської філософії як такої або вказування на наявність у ній певних здобутків (навіть на рівні західної філософії). Проте ці дві стратегії є наслідком проблемності дослідження феномену радянської філософії.

Спільною ідеєю для цих стратегій є наявність у радянській філософії прихованого західного дискурсу. Така теза передбачає дослідження, що підтвердить або спростує цей міф. У свою чергу це передбачає розробку стратегій чи методології дослідження цієї «контрабанди».

ЛІТЕРАТУРА

1. Білий О. Самоцензура і філософський дискурс. *Філософська думка*. 2009. № 3. С. 20–22.
2. Горак А. Сорок сороков. Київ: Стилос, 2009. 365 с.
3. Кобець Р. Геть від марксизму! або Досвід заперечення радянської філософії. *Філософська думка*. 2009. № 3. С. 22–24.
4. Лісовий В. Українська філософська думка 60–80-х років (стаття друга). *Філософська думка*. 2007. № 4. С. 117–140.
5. Лісовий В. Українська філософська думка 60–80-х років (стаття перша). *Філософська думка*. 2007. № 3. С. 117–139.
6. Лой А. «Філософія-покруч». *Філософська думка*. 2009. № 3. С. 25–28.
7. Лой А. Філософія та світогляд у пізньому марксизмі. *Філософсько-антропологічні студії-2003*. Київ: Стилос, 2003. С. 103–130.
8. Лютий Т. Кому потрібна «радянська філософія»? *Філософська думка*. 2009. № 3. С. 28–32.
9. Лях В. Критерієм здобутків попередників є спроможність української філософії адаптуватися до нових реалій. *Філософська думка*. 2015. № 3. С. 16–19.
10. Мінаков М. *Tenebrae seu lux ex oriente?* Переоцінка радянської філософії в сучасній англо-американській історіографії. *Філософська думка*. 2009. № 3. С. 103–116.
11. Мінаков М. Невловима впливовість тоталітаризму: радянська філософія і сучасний інтелектуальний ландшафт. *Україна Модерна*. 2009. № 3 (14). С. 207–227.
12. Политики знания и научные сообщества / под ред. В. Кебуладзе. Вильнюс: ЕГУ, 2015. 210 с.
13. Попович М. Про філософську культуру країни на ім'я «СРСР». *Філософська думка*. 2009. № 3. С. 5–15.

14. Пролеєв С. В. Мысль и страх: советская философия как ситуация мышления. *Філософсько-антропологічні студії-2003: пізній радянський марксизм та сьогоднішня*. Київ: Стилос, 2003. С. 28–41.
15. Роженко М. Трагедія академіка Юринця. (Штрихи до історії української філософії радянської доби). Київ: Український Центр духовної культури, 1996. 190 с.
16. Табачковський В. У пошуках невтраченого часу: нариси про творчу спадщину філософів-шістдесятників. Київ: Парапан, 2002. 300 с.
17. Тихолаз А. Радянська та пострадянська міфологія у світлі філософії міфології. *Дух і літера*. 1998. № 3–4. С. 84–91.
18. Ткачук М. Філософська освіта в радянській Україні: досвід осмислення історичних документів та архівних матеріалів. *Філософська думка*. 2010. № 6. С. 35–67.
19. Thought), (3), pp. 28–32. [in Ukr.]
9. LIAKH, V. (2015). “The Predecessors’ Achievements Are Measured by the Ability of the Ukrainian Philosophy to Adapt to New Reality”. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (3), pp. 16–19. [in Ukr.]
10. MINAKOV, M. (2009). Tenebrae seu lux ex oriente? Re-Evaluation of Soviet Philosophy in the Contemporary Anglo-American Historiography. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (3), pp. 103–116. [in Ukr.]
11. MINAKOV, M. (2009). The Uncanny Influence of Totalitarianism: Soviet Philosophy and the Contemporary Intellectual Landscape. *Ukraina Moderna*, (3 (14)), pp. 207–227. [in Ukr.]
12. KEBULADZE, V., ed., (2015). *Knowledge Policies and Scientific Communities*. Vilnius: European Humanities University Press, 210 p. [in Rus.]
13. POPOVYCH, M. (2009). On the Culture of Philosophy in the Country Named the “USSR”. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (3), pp. 5–15. [in Ukr.]
14. PROLEYEV, S. (2003). Thought and Fear: Soviet Philosophy as a Situation of Thinking. In: *Piznii radianskyi marksyzm ta sohodennia: Filososfsko-antropolohichni studii-2003* (Late Soviet Marxism and the Present Day. Studies in Philosophy and Anthropology 2003). Kyiv: Stylos, pp. 28–41. [in Rus.]
15. ROZHENKO, M. (1996). *The Tragedy of the Academician Yurynets (Some Strokes to the History of Ukrainian Philosophy of the Soviet Era)*. Kyiv: Ukrainyskyi Tsentru dukhovnoi kultury, 190 p. [in Ukr.]
16. TABACHKOVSKYI, V. (2002). *In Search of the Unlost Time. Essays on the Creative Heritage of the Philosophers of the Sixties*. Kyiv: Parapan, 300 p. [in Ukr.]
17. TYKHOLAZ, A. (1998). Soviet and Post-Soviet Mythology in the Light of the Philosophy of Mythology. *Dukh i literatura*, (3–4), pp. 84–91. [in Ukr.]
18. TKACHUK, M. (2010). *Philosophical Education in the Soviet Ukraine: The Experience of Understanding Historical Documents and Archival Materials*. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (6), pp. 35–67. [in Ukr.]

REFERENCES

1. BILYI, O. (2009). Self-Censorship and Philosophical Discourse. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (3), pp. 20–22. [in Ukr.]
2. HORAK, A. (2009). *A Plethora*. Kyiv: Stylos, 365 p. [in Rus., Ukr.]
3. KOBETS, R. (2009). Get Away from Marxism! or The Experience of Denying Soviet Philosophy. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (3), pp. 22–24. [in Ukr.]
4. LISOVYI, V. (2007). Ukrainian Philosophical Thought of the 1960s–1980s (the second article). *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (4), pp. 117–140. [in Ukr.]
5. LISOVYI, V. (2007). Ukrainian Philosophical Thought of the 1960s–1980s (the first article). *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (3), pp. 117–139. [in Ukr.]
6. LOI, A. (2009). Distorted Philosophy. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), (3), pp. 25–28. [in Ukr.]
7. LOI, A. (2003). The Philosophy and Worldview of Late Marxism. In: *Filosofsko-antropolohichni studii-2003* (Studies in Philosophy and Anthropology 2003), pp. 103–130. [in Ukr.]
8. LIUTYI, T. (2009). Who Needs “Soviet Philosophy”? *Filosofska dumka* (Philosophical